

Att styra språk. Om språkpolitikens möjligheter och begränsningar

Olle Josephson

Sedan den 1 juli 2009 har Sverige för första gången en allmän språklag. Lagen föreskriver att ”Svenska är huvudspråk i Sverige” (§ 4), och att ”Det allmänna har ett särskilt ansvar för att svenskan används och utvecklas” (§ 5). Paragraferna 7, 8 9 gäller det allmännas ansvar för att ”skydda och främja” de fem nationella minoritetsspråken och det svenska teckenspråket. Paragraferna 10 till 12 avser språkanvändning i offentlig verksamhet; bland annat stadgas att ”Språket i offentlig verksamhet ska vara vårdat, enkelt och begripligt” (§ 11). Den 13 paragrafen anger att svenska är Sveriges officiella språk i internationella sammanhang. Den 14 paragrafen, slutligen, handlar om den enskildes tillgång till språk; viktigast är kanske bestämmelsen att också den som har annat modersmål är svenska, ett nationellt minoritetsspråk eller svenskt teckenspråk ”ska ges möjlighet att utveckla och använda sitt modersmål”.

Lagen är en så kallad ramlag. Den innehåller inga specifika bestämmelser om tillåten eller otillåten språkanvändning, och den anger inga sanktioner för den myndighet som inte följer lagen. Vilken betydelse den får för det svenska språksamhället återstår att se. (Bara en vecka efter att lagen trätt i kraft JO-anmälades såväl regeringen som Stockholms stad för användning av engelska i stället för svenska i e-postadresser respektive avdelningsnamn; i skrivande stund, augusti, har JO ännu inte uttalat sig.)

Språklagen är ett slags slutpunkt på en mer än tioårig process. I ett formalistiskt perspektiv kan historien skrivas så här:

Redan 1997 gav kulturministern Marita Ulvskog (S), efter påstötningar från Svenska språknämnden (Teleman 2007), i uppdrag åt nämnden att ta fram ett förslag till handlingsprogram för svenska språket. Språknämndens förslag lades fram våren 1998 (Språkvård 1998/2), och det ledde till att riksdagen 1999 beslutade om en parlamentarisk språkpolitisk utredning. Den började arbeta hösten 2000 med riksdagsledamoten Åke Gustavsson (S) som ordförande och Björn Melander, numera professor i svenska i Uppsala, som huvudsekreterare. Våren 2002 lade utredningen fram sitt slutbetänkande, *Mål i mun* (SOU 2002:27), en nästan 600-sidig bok som under 2000-talets första årtionde ständigt återopats i språkpolitiska diskussioner, inte bara i Sverige utan i hela Norden. I kapitel 18 i *Mål i mun* föreslogs en språklag. Utredningen ledde så småningom fram till en språkpolitisk proposition i riksdagen hösten 2005, *Bästa språket* (2005/06:2). Den innehöll inte något lagförslag, däremot fyra mål för svensk språkpolitik som riksdagen antog den 7 december 2005.

Men efter riksdagsbeslutet restes nya krav på språklag, både i riksdagen och i medier, och den nya fyrpartiregeringen tillsatte vintern 2007 – i stor enighet mellan alla riksdagspartier – en språklagsutredning med det tidigare regeringsrådet Bengt-Åke Nilsson som ordförande. Våren 2008 presenterade utredningen sitt förslag i betänkandet *Värna språken – förslag till språklag* (SOU 2008:26). Förslaget låg till grund för propositionen *Språk för alla – förslag till språklag* (2008/09:153) som en enig riksdag ställde sig bakom den 18 maj 2009.

Dessa datum och boktitlar markerar den yttre historien för nutida svensk språkpolitik. Sverige har alltså numera en uttryckligt formulerad språkpolitik. Det är något nytt. Ordet *språkpolitik* beläggs visserligen av Svenska Akademiens ordbok i svenskan sedan 1898, och

det etablerades i Akademiens ordlista i elfte upplagan 1986, men någorlunda vanligt blev det först kring årtusendeskiftet.

Förekomsten av en medvetet formulerad språkpolitik måste bygga på föreställningen att det med politiska medel är möjligt att i ett samhälle som det svenska åtminstone i någon mån styra språkanvändningen. Stämmer det? Hur stora är i så fall möjligheterna? De frågorna ska jag diskutera i den här artikeln, i huvudsak i tre steg. Inledningsvis säger jag några ord om hur man kan förstå begreppet språkpolitik. Därefter diskuterar jag tre uppfattningar om språkpolitikens möjligheter. Artikelns sista tredjedel ägnar jag den fråga som det i grunden inte går att svara på: vad kan vi framöver tänkas åstadkomma med språkpolitikens hjälp i det svenska språksamhället?

Vad är språkpolitik?

Det finns en nästan officiell svensk definition av *språkpolitik*. För den svarar Språkvårdsgruppen, ett samarbetsorgan för de instanser som har vård av svenska språket som en av sina viktigaste uppgifter. I gruppen ingår t.ex. Språkrådet, Svenska Akademien, Terminologisentrum TNC, Mediespråksgruppen m.m. På sin webbplats, www.svenskaspraket.nu, tar gruppen upp centrala språkvårdsbegrepp. *Språkpolitik* definieras som ”verksamhet som bedrivs inom ramen för offentliga institutioner och som rör språkförhållanden” och det närbesläktade *språkvård* som ”verksamhet som syftar till att styra språkutvecklingen”. Det senare begreppet ges alltså en vidare definition, men definitionen av *språkpolitik* är vid nog.

Exempelvis är en skola en typisk offentlig institution. När en skola erbjuder japanska som B-språk är det alltså ett utslag av språkpolitik på lokal nivå. Faktiskt är det också språkpolitik när den kunniga svenskläraren på samma skola inte rättar elevernas *kommer resa* till *kommer att resa* – det är ju verksamhet som bedrivs inom ramen för en offentlig institution och som rör språkförhållanden.

Definitionen är följaktligen en smula svårhanterlig, men fullt rimlig. Man kunde kanske tyckas att språkpolitik kunde avgränsas till att avse beslut som fattas i politiska församlingar och som rör ett eller flera språks ställning i det svenska samhället, eller mycket övergripande riktlinjer för språkbruket. Det skulle i så fall i stort sett sammanfalla med distinktionen mellan vad som på engelska rubriceras som *status planning* respektive *corpus planning*, på svenska ibland *statusvård* och *korpusvård*, men hellre *språkvalsplanering* och *ord- och grammatikvård* (se återigen Språkvårdsgruppens rekommendationer; distinktionen ursprungligen efter Heinz Kloss 1969). Språkvalsplaneringen avser ett språks ställning i förhållande till andra språk i ett samhälle. Att lagstifta om svenska som huvudspråk, fem minoritetsspråk och särställning för teckenspråket är typisk språkvalsplanering. Ord- och grammatikvården avser arbete med lexikon, ortografi, skrivregler, språkriktighet med mera, dvs. vad man kan uppfatta som språkvårdens vardag.

Språkpolitik tenderar säkert att handla mer om status än om korpus. Men det finns ingen klar demarkationslinje. Man kan se på grundstenen för svensk språkpolitik, riksdagens fyra språkpolitiska mål från 2005:

- Svenska språket ska vara huvudspråk i Sverige
- Svenska ska vara ett komplett och samhällsbärande språk.
- Den offentliga svenskan ska vara vårdad, enkel och begriplig.
- Alla ska ha rätt till språk: att utveckla och tillägna sig svenska språket, att utveckla och bruka det egna modersmålet och nationella minoritetsspråket och att få möjlighet att lära sig främmande språk.

Jag ska ta två exempel på hur riksdagsbeslutet omsätts i praktiken. Det första gäller en formulering som inte ingår i målen men hör till beslutet. När riksdagen antog målen, beslöt den också om en ny – eller rättare sagt omorganiserad – språkmyndighet, Institutet för språk och folkminnen. Den rymmer bland annat avdelningen Språkrådet, som har sina rötter i den gamla Svenska språknämnden. I riksdagsbeslutet heter det att till Institutets ”mer övergripande språkpolitiska frågor” också hör ”att motverka språkbruk som konserverar könsroller och osynliggör kvinnor”.

Den meningen studerades naturligtvis på Språkrådet, som så småningom gav en forskare, Karin Milles, i uppdrag att sammanställa en särskild liten skrift, *Jämställt språk* (2008). I den finns bland annat rekommendationer om könsneutralt generiskt pronomen. Man bör inte skriva som Försäkringskassan i sin *Verktygslåda för arbetsgivare 2007*: ”Gör klart för den anställde vilka krav och förväntningar som ställs på honom.” Både *–e* i *anställd* och särskilt pronomenet *honom* underförstås att den normalanställda är en man, vilket inte är sant. En bättre formulering är alltså ”Gör klart för den anställda vilka krav och förväntningar som ställs på den”. Ingen vill hävda att Sveriges riksdag ska besluta om adjektivböjning och pronomenval. Men när en myndighet ska omsätta ett riksdagsbeslut i konkreta rekommendationer hamnar man snabbt på denna nivå.

Det andra exemplet är hela det tredje språkpolitiska målet, i allt väsentligt identiskt med paragraf 11 i språklagen. De tre nyckelorden *vårdat*, *enkelt* och *begripligt* ska enligt SOU 2008:26, s. 233, förstås på följande sätt. Att skriva – främst avses skriftspråket – *vårdat* är att följa gängse språknormer såsom de finns kodifierade i skrifter som *Svenska Akademiens ordlista*, *Myndigheternas skrivregler* eller Svenska språknämndens *Språkriktighetsboken* (2005). Den som skriver i offentlig tjänst bör alltså inte använda orden *ankomma*, *föranleda* och *bestrida* – de står alla i den s.k. *Svarta listan*; Statsrådsberedningens lista över ”ord och fraser som kan ersättas i författningsspråk” (se t.ex. Språkrådets webbplats, www.språkradet.se, länken *klarspråk*). Att skriva *enkelt* är att om möjligt – och det är oftast möjligt – hålla sig nära vanligt samtalspråk. Man skriver alltså helst inte ”Den till september planerade byggstarten har senarelagts” utan försöker undvika den framförställda participbestämningen passiveringen *senarelagts* som trollar bort subjektet. ”Vi har skjutit på byggstarten som vi först planerade till september” blir det med ett enklare språk. Att skriva *begripligt* är att försöka inta mottagarens perspektiv och anpassa sig till mottagarens förväntningar och krav på texten. När en myndighet skriver till en enskild person rekommenderas t.ex. *du-tilltal* – vilket inte behöver förväxlas med intimitet (jfr Göransson 1985). (För fler exempel på det som i svensk språkvård kallas klarspråk hänvisas till klarspråkssidorna på Språkrådets webbplats.)

Det låter sig alltså inte riktigt göras att entydigt avgränsa begreppet språkpolitik, lika litet som språkvård. Det blir inte så mycket lättare om man går till internationell, engelskspråkig diskussion. *Language politics* kunde möjligen svara mot *språkpolitik*. Det avser mestadels beslut och debatt i politiska församlingar om språkförhållanden, eller debatt för att påverka sådana församlingar. *Language politics* finns också med i undertiteln på den första avhandlingen om 2000-talets svenska språkdebatt, Tommaso Milanis *Debating Swedish. Language politics and ideology in contemporary Sweden* (2007).

Betydligt besvärligare är det med det svåröversatta *språkvård*. De vanligaste engelska termerna numera är *language planning* och *language policy*, ibland kombinerade till ett begrepp, gärna förkortat LPP. Två ledande internationella tidskrifter inom området heter just *Language Problems and Language Planning*, från 1960-talet, och *Language Policy*, grundad 2001. Det är inte en tillfällighet att den förra är äldre. Termen *language planning* stammar från optimistiska årtionden efter andra världskriget när det sågs som ett i huvudsak praktiskt problem hur långt man kunde – och möjligen ville – nå i planering och styrning av språkligt beteende. Termen *language policy* är mer förknippad med en kritisk diskussion sedan 1990-

talet om vilka uttalade och outtalade ideologier och föreställningar som styr uppfattningar om hur språksamhällen bör påverkas. I dag syftar *language policy* gärna på övergripande hållningar och riktlinjer hos dem som har makt över språket, det må sedan vara statliga eller privata, nationella eller internationella institutioner. *Language planning* avser ofta handfastare insatser. I Norden har denna term haft störst genomslag i Norge som ju har stor erfarenhet av att planera för bokmål och nynorska, både på politisk och praktisk nivå; det är kännetecknande att ett ofta anlitat standardverk är Lars Vikørs utmärkta *Språkplanlegging* (1 uppl. 1988, 3 uppl. 2007).

Man kunde fortsätta begreppsexercisen och dra in termer som *language cultivation* (som har en konservativ klang), *language management* eller *language monitoring*. Inget av dem svarar självklart mot vare sig *språkpolitik* eller *språkvård*. Resultatet av sådana termövningar är kanske främst insikten att olika språksamhällen av historiska skäl indelat begreppsfälten olika. Än en gång demonstreras alltså nyttan av att humanistisk vetenskap inte är enspråkig; när skilda språks begreppsutrustningar konfronteras fördjupas förståelsen av områdets komplexitet. I den fortsatta framställningen rör jag mig utan större stringens mellan vad som i svensk tradition främst är att beteckna som *språkvård* respektive *språkpolitik*. Begreppens vaga innebörd, liksom den oklara gränsen dem emellan, får ursäkta lättsinnet.

Språkpolitikens möjligheter – tre hållningar

Vad kan språkpolitik åstadkomma i samhällen som det svenska? Mycket förenklat kan man urskilja tre slags svar på frågan, det första vid närmare betraktande orimligt, de två andra förnuftiga.

Det orimliga svaret är att man inte ska försöka åstadkomma något. Det sammanfattas ibland i slagordet "leave your language alone", kanske mest spritt som titel på en bok av den amerikanske pidgin- och kreolspråksforskaren Robert Anderson Hall jr från 1950. Hall polemiserade mot bannbullor över stigmatiserade konstruktioner i engelskan som närmare besett kanske inte är fel, t.ex. *It's me* och *He don't*. I varje språk med ett välutvecklat, standardiserat skriftspråk tycks det finnas ca ett tiotal sådana "fel". De fungerar som ett slags kulturarv. Man får lära sig att irriteras över dem för att visa sig bildad; språkvårdare talar ibland om inlärd irritation som en viktig språksociologisk faktor. I svenskan kunde man nämna t.ex. konstruktionerna *för de som, större än mig* och *innan* som preposition (*innan sammanträdet*), sedan länge helt accepterade av språkvårdare men fortfarande störande för framför allt äldre, välutbildade språkbrukare (jfr *Språkriktighetsboken* s. 205–211, 229–36, s. 182–186). Hall framhöll att språk förändras sig och uppmanade var och en att lita till sin egen språkkänsla (för modersmålet) – recensenterna kunde skadeglatt inte underlåta att påpeka att hans egen bok var nästan kemiskt fri från alla normavvikelser (Dorfman 1951).

Så långt har företrädarna för denna hållning åtminstone ett vällovligt syfte. Men så fort man lämnar ämnet omtvistade språkriktighetsfrågor blir inställningen ohållbar. Det är ett slags vulgärdarwinism: om alla pratar på, så får var och en som den vill och så småningom vinner det bästa språket av sig själv. I realiteten lämnar det stort utrymme för dem som sitter på makten, pengarna och statusen i ett samhälle, och den är till föga vägledning för dem som ska besluta om modersmålsundervisning i skolorna, lära folk att skriva eller sätta samman skrivregler. Det förvånar inte att attityden nog är starkast representerad hos engelsktalande medelklass i USA och Storbritannien, de språkbrukare som sitter på det globala tolkningsföreträdet. Därför går det knappast att i dag hitta någon språkvetare, språkvårdare eller språkpolitiker som argumenterar för "leave your language alone". Tvärtom. Titeln på en sen bok av ett av de riktigt stora språksociologiska namnen inom språkpolitikområdet, Joshua A. Fishman, är signifikativ: *Do not leave your language alone. The hidden status agendas within corpus planning in language policy* (2006).

Inställningen är också orimlig eftersom ett land oundvikligen har en språkpolitik. Det tas ju politiska beslut exempelvis om vilka språk som tillåts i parlamentariska församlingar och rättväsende, eller vilka språk som är undervisningsspråk eller skolämnen i skolorna. Den viktigaste språkpolitiska händelsen i Sveriges historia är antagligen reformationen med Bibeln, gudstjänstordning och predikan på svenska. Mer samtida beslut av stor språkpolitisk betydelse är införandet av engelska som första främmande språk i skolorna efter andra världskriget eller beslutet 1977 om generell hemspråksundervisning (jfr Hyltenstam och Tuomela 1996:29). I historieskrivningen ses dessa beslut som kyrkopolitiska och skolpolitiska. Men de är lika mycket språkpolitiska. Det perspektivet har blivit tydligare i och med att Sverige nu har öppet formulerade språkpolitiska mål och en språklag.

Man kan ändra mycket

Återstår de två förnuftiga svaren. Det första kan formuleras ”språkpolitik kan åstadkomma väldigt mycket”, det andra tvärtom ”språkpolitik kan inte åstadkomma så mycket”. Det första av dessa två svar tror jag var vanligare förr. Årtiondena efter andra världskriget kan ses som språkplaneringens och språkplanerarnas optimistiska tid (jfr ovan). Det finns både yttre, samhälleliga och inre, vetenskapliga och ideologiska orsaker till optimismen. De yttre är koloniernas frigörelse som ställde många nya nationer i tredje världen inför uppgiften att skapa ett – eller flera – nationalspråk. Ibland kunde man behöva gå hela vägen: välja en talad varietet som utgångspunkt, välja alfabet och rättstavningsregler för att göra den till skriftspråk och lära befolkningen att skriva och läsa – ofta också tala – detta språk (för exempel se Janson 1997:189–193). Vad som i Sverige tagit minst 500 år skulle ordnas på några årtionden; undra på att det fanns marknad för språkplanering! Man hade också lyckade exempel att inspireras av. Den berömdaste framgångshistorien är språkbytet i Palestina och Israel, där ett sedan tusentals år dött språk, endast använt för religiösa ändamål, på ett par generationer blev modersmål. Nyhebreiskan återkommer ständigt i den språkpolitiska litteraturen (se t.ex. ett standardverk som Robert L. Coopers *Language planning and social change*, 1 uppl. 1989).

De inre orsakerna stavas strukturalism och social ingenjörskonst. Den språkvetenskapliga strukturalismen, kanske framför allt i sin amerikanska tappning (hellre Leonard Bloomfield 1933 än Ferdinand de Saussure 1916), ser gärna språket som ett slutet system där olika delar beror av varandra. Variation och oregelbundenheter har en marginell roll; det finns en fast struktur som kan beskrivas som en sammanhängande helhet. Därmed kan den också ordnas. Den skickliga strukturalisten kan räkna ut vad som är bästa ortografi, morfologi och syntax utifrån ett givet språks inre struktur. Vill man finna principer för sådana räknestycken kan man t.ex. läsa Valter Taulis skarpsinniga *Introduction to a theory of language planning* från 1968. Tauli, som arbetade mycket med estniskans standardisering, formulerade principer som ”A morpheme must be invariable in any environment” (s. 45), och ansåg relativt djupgående ingrepp möjliga: ”also in the syntax, WO (word order) included, innovations are possible. This is proved by, among others, the WO reforms in Estonian and Finnish” (s. 64).

Den samhälleliga sidan av detta tänkande är den sociala ingenjörskonsten (”social engineering”), också den en stark strömning årtiondena efter andra världskriget. Om man undersöker ett socialt problem i grunden, känner alla förutsättningar, tydliggör värderingsgrunderna och går rationellt till väga, så finns det en för alla parter bästa lösning.

Det innebär inte att språkplaneraren inte ser konflikterna. Den internationellt mest inflytelserika teoretikern på detta område kring 1970 är antagligen norsk-amerikanen Einar Haugen. Ofta åberopad är hans stadiemodell för etableringen av ett skrivet standardspråk: val av normgrundlag (t.ex. högre samhällsklassers tal i Mälardalen), kodifiering (t.ex. Svenska Akademiens rättstavningslära 1801), spridning (t.ex. folkskolan fr.o.m. 1842) och förbättring (t.ex. arbete med terminologi, ordlistor och språkvård på 1900-talet). Det är självklart inte en konfliktfri process. Ett av Haugens viktigaste verk heter följdriktigt *Language Conflict and*

Language Planning (1966). Det handlar om norsk språkpolitik sedan mitten av 1800-talet, också det ett favoritämne i internationell litteratur. Haugen är tydlig med det sociala perspektivet: "the technical work of linguists is necessary but not sufficient in language planning. The application of linguistic theory to the kind of problems we have been discussing involves a whole dimension of social psychology" (s. 303). Inte desto mindre efterlyser han i efterföljande mening "linguistic engineers" som ska konstruera standardspråk på samma sätt som andra ingenjörer konstruerar broar.

Strukturalism och social ingenjörskonst blir tillsammans ett kraftfullt ideologiskt instrument för långtgående språkvård och språkpolitik. I många länder möttes dessa strömningar på 1950-talet. Så inte i Sverige (jfr Teleman 2003:72–74). Strukturalismen lämnar först mot slutet sextiotalet positionen som marginaliserad uppstickare inom språkvetenskapen och får ordentligt genomslag. Den sätter därför mycket svaga spår i svensk språkvård.

Den sociala ingenjörskonsten har däremot funnits med nästan från början, ja, innan begreppet uppfanns, skulle jag vilja påstå. Ulf Teleman avslutar sin stora tvåbandshistorik över svensk språkvård och språkpolitik från 1600-talet och framåt (2002, 2003) med att konstatera att verksamheten varit problemnära och pragmatisk, "ledstjärnan har varit 'det sunda förnuftet'" (2003:251). Omkring 1880 formulerar den tidens två ledande språkvetare, Esaias Tegnér d.y. och Adolf Noreen, *den funktionella normen* eller *ändamålsenlighetsprincipen*, som alltsedan dess varit en grundsten i svenska språkvårdares språkriktighetsbedömningar. Bäst är det språk som "lättast givet lättast förstås", lyder den hos Tegnér (1874); "bäst är den språkform som med nödig tydlighet förenar största möjliga enkelhet" är Noreens version (1885). Står man i valet mellan två stavningar, två ordformer eller två konstruktioner ska man alltså välja det som är enklast att lära sig, enklast att producera och enklast att förstå. (Sedan är det en annan historia att detta språkriktighetskriterium inte är allenarådande. Tillämpar man det på fallet *de/dom* i skriftspråket vore det utan tvekan att bara rekommendera *dom* och slippa distinktionen *de/dem*, svår att lära, svår att producera och inte lättare att förstå. Men bruket är alltför stadfäst för att en sådan rationalism ska få utrymme – jfr *Språkriktighetsboken* s. 205–211).

Den typiskt norska kritiken av den svenska ändamålsenlighetsprincipen är att den saknar konfliktperspektiv: vad som är en ändamålsenligt för en grupp språkbrukare behöver inte vara det för en annan (Vikør 2007:135–95). Under sken av rationalitet och omsorg om allas bästa skulle ändamålsenlighetsprincipen dölja maktförhållanden som kan leda till förtryck. Det är samma kritik som i Sverige sedan 1980-talet – med rätt eller orätt – riktats mot den sociala ingenjörskonsten, ofta personifierad av makarna Myrdal.

Något slags samband finns nog. Jag läste en gång Alva Myrdals första vetenskapliga försök, hennes proseminarieuppsats i nordiska språk för Adolf Noreen vid Stockholms högskola 1924 (Josephson 1996). Den handlar om efterställt adjektivattribut, typen *ögon blå*, och gör ett på samma gång noreenskt och myrdalskt intryck. Alva Myrdal (som 1924 fortfarande hette Reimer) beklagar den svenska normalordföljden och förefaller egentligen vilja göra om den, i god ingenjörssanda: "Adjektivattributet är nu såsom regel i svenskan ställt före sitt huvudord. I och för sig och rent aprioristiskt förefaller detta märkvärdigt. [...] vore det för den hörande eller läsande onekligen psykologiskt bekvämare att först få bilda föreställningen och sedan på denna applicera en viss egenskap än vice versa."

Liknande tänkesätt finns också hos den svenska språkvårdens största namn i mitten av 1900-talet, Erik Wellander, författare till *Riktig svenska* (1 uppl. 1939). Åtskilligt gott finns att säga om honom, men de som sagt något kritiskt har ofta pekat på en överdriven tilltro till språkets logiska sida (t.ex. Westman 1990, jfr Teleman 2003:127). Wellander analyserar betydelsen i en fras eller konstruktion och ser gärna ett logiskt ett-till-ett-förhållande mellan innehåll och uttryck (konstruktioner som *bo ovanpå varandra* är olämpliga eftersom den ena

rimligen måste bo ovanpå den andra; Westman 1990:9). Det påminner om femte bandet av Adolf Noreens stora *Vårt språk* (1904), ett heroiskt, snarast kantianskt, försök att kartlägga och klassificera alla tänkbara betydelseförhållanden i mänskligt tänkande och relatera dem till språkliga uttrycksformer i svenskan.

På sätt och vis är det gåtfullt att strukturalismen inte bröt igenom tidigt i svensk språkvård. Den hade varit den följdenna fortsättningen på Noreens och Wellanders tänkande. Kanske ska man vara tacksam att Bertil Moldes tämligen ateoretiska men socialt orienterade och mycket sunda förnuft kom att dominera 1960- och 70-talets språkvård (se Lindgren 2007). Det bäddade nog för större vidsynthet, öppenhet för variation och kanske också starkare återhållsamhet än om den strukturalistiska renlärligheten fått råda. Mycket medvetet försköt Moldre språkvårdens fokus från ett system- till ett bruksperspektiv (t.ex. Molde 1971).

Man bör dock vara försiktig när man sätter efterkrigstidens svenska språkvård och eventuella språkpolitik mot internationella förhållanden. I Sverige handlade det så gott som uteslutande om ord- och grammatikvård för svenskan. Frågan om svenskans förhållande till andra språk – vare sig engelska eller minoritetsspråk – stod inte på dagordningen, med ett litet undantag för de nordiska grannspråken. Utomlands, särskilt i tredje världen, kunde som sagt diskussionen gälla etableringen av helt nya standardspråk, och minst lika mycket status- som korpusarbete. Uppgifterna går inte riktigt att jämföra.

Man kan inte ändra så mycket

Som i många andra sammanhang förbyttes mot sekelslutet efterkrigsdecenniernas optimism till en mer avvaktande hållning: språkpolitik och språkvård behövs, men man ska inte tro att man kan åstadkomma så mycket. Också här finns yttre samhälleliga och inre vetenskapliga orsaker till omtänkandet. De yttre kan sammanfattas som globalisering och ökad läs- och skrivkunnighet. Globaliseringen, särskilt den tekniska utvecklingen, gör det mycket svårare för nationalstater eller andra politiska enheter att styra språkval och språkbruk. Vi kan tänka oss en ensam jiddischtalare i Åmål, för att ta det minoritetsspråk som har lägst antal talare i Sverige. För tjugo år sedan var möjligheterna ytterst få att kommunicera på detta språk, som efter andra världskriget har flest talare i New York. Med nätets hjälp går det bra i dag tjugofyra timmar om dygnet.

Att mäta läs- och skrivförmåga är vanskligt – det är på många sätt ett relativt begrepp – men otvivelaktigt skriver och läser än högre andel av jordens befolkning än för några årtionden sedan. Också om man går till länder som Sverige, med traditionellt hög läs- och skrivkunnighet, är förändringen stor: för fyrtio år sedan fanns det åtskilliga yrken som i stort sett kunde klaras utan skriftspråk, i dag är de få (Karlsson 2006). Det innebär att i alla delar av världen deltar många fler i den faktiska utvecklingen av skriftspråksnormerna, vare sig de vill det eller ej. Det är en välsignelse, men det gör uppgiften mer komplicerad för de institutioner som har till uppgift att ge råd och rekommendationer om språknormer.

Ser man till språkvetenskapens utveckling har strukturalismen fått göra åt sig för interaktionism och antropologi. Dessa strömningar framhåller att människan ständigt ändras och ändras av sin omgivning. Språk är med detta dialogiska betraktelsesätt inte avskiljbart från mänskligt handlande, inte en resurs att ta av och använda för lämpliga ändamål när tillfälle bjuds. Nej, språket finns bara i den ständigt pågående interaktionen mellan människor. Med den utgångspunkten är det lätt att förstå komplikationerna för den som ska ingripa i människors språkliga interaktion. Man kan därför se en tilltagande skepsis inför språkpolitikens möjligheter och en växande insikt att ”hur man än gör så blir det tokigt på något sätt”.

Bernhard Spolsky, mannen bakom tidskriften *Language Policy*, är en ganska god representant för pessimismen. Sin mycket lästa textbok med samma namn (*Language Policy*, 2004) avslutar han med att fråga ”Can language policy succeed?” och svarar ”The record

seems to favour the pessimists, or there are comparatively few cases where language management has produced its intended results. There are striking failures [...]” (Spolsky 2004:223). Spolskys exempel på misslyckanden är dock inte helt övertygande: Frankrike har på 200 år inte lyckats utplåna regionalspråk som bretonska eller provensalska, hundra års ansträngningar att revitalisera iriskan har bara resulterat i ökade kunskaper om språket, inte ökad användning, många forna kolonier har stora problem med att etablera inhemska nationalspråk. Ja, till och med hebreiskan är ett halvt misslyckande: ”the revived language is quite different in character and the cost in terms of loss of other languages has been high” (samma). Med dessa mått blir det svårt att lyckas med språkpolitiken – hur man än gör blir det fel, som sagt.

Ett annat exempel på att det aldrig går att göra riktigt rätt är den europeiska minoritetsspråkspolitiken. Europarådets stadga om landsdels- eller minoritetsspråk från 1992 sätter ramarna för vilka språk som kan ges ställning som nationella minoritetsspråk och hur de ska stödjas. De viktigaste villkoren för att ett land ska ratificera stadgan för ett språk är att detta språk har talats i landet med kontinuitet, dvs. minst tre infödda generationer, och att det ska ses som ett språk, inte en dialekt. (Antalet talare är alltså inte avgörande, även om det inte får vara hur litet som helst.) Med dessa kriterier blir det fullt rimligt att för Sveriges del erkänna finska, samiska, romani (eller hellre *romska*), meänkieli och jiddisch – även om kontinuiteten kan behöva diskuteras för jiddisch och skillnaden mellan språk och dialekt för meänkieli (se framför allt Hyltenstam 1999). Med ratificeringen följer statliga åtaganden för skolundervisning, myndighetskontakter, tillgång till språkliga hjälpmedel m.m. De kan läggas på olika nivåer beroende på språkets tillstånd. Exempelvis inom skolväsendet kan statsmakterna åta sig undervisning *på* språket på i alla ämnen på alla stadier, från förskola till universitet, eller undervisning *i* språket eller undervisning *om* språket – det är den lägsta nivån (artikel 8).

Ju mer man studerar minoritetsspråksstadgan, desto tydligare blir det att den i första hand är tänkt för språk som är majoritetsspråk och modersmål i en region och har en relativt stark skriftspråkstradition. Typexemplet kunde vara baskiska i Spanien. Stadgan talar visserligen också om ”territoriellt obundna språk” men de får till viss del undantagskaraktär. Stadgans författare har haft det prototypiska nationalspråksbegreppet som grundläggande tankefigur och försökt överföra det till minoritetsspråk.

Det är inget tvivel om att stadgan varit till nytta för de fem svenska minoritetsspråken, men den är ofta svår att tillämpa på ett verkningsfullt sätt. Troligen har bara ett mindretal av Sveriges minoritetsspråkstalare sitt minoritetsspråk som förstaspråk – finskan är kanske ett undantag – och behöver därför främst stöd för vitalisering. Finska, som är Sveriges näst största modersmål (arabiska är det tredje största), talas i stort sett över hela landet, men mer i norr. Inledningsvis bestämdes därför att fem norrbottniska kommuner skulle vara så kallat förvaltningsområde för finska; där skulle stadgan gälla. Det innebar att majoriteten av de finsktalande svenskarna inte fick sin ställning nämnvärt förbättrad. Från 2010 försöker man komma till rätta med problemet genom att de flesta Mälardalskommunerna, däribland Stockholm, också blir förvaltningsområden (regeringens proposition 2008/09/:158). Men fortfarande hjälper det inte finsktalande i Göteborg.

Romska är ett territoriellt obundet språk, med kanske 40 000 talare i Sverige och miljoner i Central- och Östeuropa. Men inte bara det – det är ett muntligt språk som talas i oräkneliga varieteter, påverkade av majoritetsspråket i regionen, och som saknar standardiserat skriftspråk. Den amerikanska antropologen Susan Gal har undersökt hur man lagstiftar och standardiserar i Centraleuropa för att stärka språket (Gal 2006). Hon har i grunden inga invändningar mot det arbetet men framhåller att det riskerar att beröva romskan några av de egenskaper som fått den att överleva trots hårt förtryck: flexibiliteten, frånvaron av låsning i

en högprestigevarietet, förmågan att utveckla nya varieteter i den språkliga ekologi där den lever.

Jag har själv mött dessa komplikationer i Språkrådets arbete med romska. I Sverige räknar myndigheterna med fem romska grupper och därmed fem varieteter av det romska språket (se t.ex. *Sveriges officiella minoritetsspråk*, 2003): resanderomani (den ”svenska” romani som talats i landet sedan 1500-talet och som är mycket uppblandad med svenskan), kaale (finsk romani), keldarash (som kom till Sverige med romsk invandring från Östeuropa i slutet av 1800-talet), lovara (nära besläktat med keldarash men talas framför allt av 1980- och 90-talsinvandrare) och arli (också en varietet som i huvudsak talas av 1990-talsinvandrare). Indelningen grundar sig på situationen för romerna i Sverige vid tiden för deras erkännande som nationell minoritet 2000.

Kategoriseringen gör kanske situationen överblickbar, men det är på många sätt en falsk bild. Eftersom det rör sig om ett talat språk finns oändligt många subvarieteter och övergångar. Kaale-talare brukar till exempel skilja på svensk och finsk kaale. Lovaritalare skiljer gärna mellan en sydligare och nordligare varietet. Det är lätt att räkna upp varieteter som inte ingår bland de fem: tjurari, sinto, bugurjo m.fl. Talare av dessa varieteter finns också i Sverige, många invandrade de senaste årtiondena. Lovari, arli och keldarash är sinsemellan begripliga, men romer är mästertliga i språklig anpassning så också kaaletalare och till och med en och annan resanderom lyckas ibland göra sig förstådda med talare av andra varieteter.

Språkrådet ska stärka romskan och fullfölja åtagandena i minoritetspråksstadgan genom att förse språksamhället med svensk-romska (eller romsk-svenska) lexikon och ordlistor. Då räcker det inte med en enda stor ordbok. År 2007 utkom *Svenskt-romskt/arli lexikon* med översättning av 28 000 svenska ord och fraser till romani-arli – faktiskt en av världens största romska ordböcker. Arbete pågår för närvarande med motsvarande ordböcker för keldarash och lovari. I lovari-ordboken måste många ord uppges i två varianter, en nordlig och en sydlig. Språkrådet stödde också utgivningen 2008 av en ordbok cirka med 1800 resanderomani-ord (Lindell och Thorbjörnsson-Djerf 2008).

Varje ordbok kräver självklart en mängd ställningstaganden i fråga om stavning, ordböjning och mer preciserad betydelse. Uppfattningen om hur ett ord låter eller bör stavas varierar från talare till talare. Det är upplagt för konflikter om vem som behärskar den ”rätta” eller ”äkta” romskan. Ett sätt att slinka undan dessa problem vore att ägna sig åt ren dokumentation, och som god dialektolog eller sociolingvist bara upppteckna talare efter talare. Men dels är det en omöjlig uppgift, dels hjälper det inte de romsktalande som behöver ett skriftspråk för att hävda sitt språk. Standardiseringsarbetet är nödvändigt om romskan ska leva vidare. Samtidigt riskerar det att beröva språket några av dess bästa egenskaper: flexibiliteten, friheten, den stora potentialen att anpassa sig till nya språksituationer.

I princip samma problem kan anföras om meänkieli, också ett muntligt språk. Vad ska väljas som mönster för skriftspråksstandardiseringen? Gällivare- och Malmberget-varieteterna som ligger längst från finskan och därför profilerar språket starkast? Pajala-varieteterna som är den mest talade och den som kanske i första hand förknippas med meänkieli? Något slags kompromissform? Än en gång: aldrig får man vara riktigt glad.

Den språkpolitiska paradoxen

Men den som alltid söker svagheterna kan, liksom Spolsky, bli onödigt pessimistisk om språkpolitikens möjligheter. I ovanstående resonemang har jag dessutom hoppat mellan det lilla och stora, mellan språklagar och böjningsformer i ordböcker. Allt hänger ihop, men självklart måste man ibland hålla isär olika verksamheter när man talar om språkpolitikens och språkvårdens möjligheter. Man måste fråga sig vad politiken syftar till.

Om exempelvis ändamålet med minoritetsspråkspolitiken är att få folk att byta språk, t.ex. att gå från svenska till meänkieli som modersmål, så är politiken utsiktslös i ett samhälle som det svenska. Allt talar för att antalet modersmålstalare kommer att sjunka för samtliga fem minoritetsspråk under 2000-talet.

De behöver för den skull inte gå bakåt. Antalet andraspråkstalare och allmänt intresserade kan öka rejält. Om syftet varit att göra ett osynligt språk synligt i det svenska samhället, så har minoritetsspråksstadgan varit en stor framgång, framför allt för jiddisch och meänkieli. Före 2000 visste få svenskar att dessa språk fanns. Ja, meänkieli betraktades inte ens som ett språk av många av dem som till äventyrs kände till det. Lagstiftningen undanröjde sådana hinder, och den i dag en bas för ett starkt intresse för språket. I det perspektivet kan språkpolitik vara kraftfull.

Ser man till styrning av enskilda språkliga uttryck – alltså vad som snarast ryms inom begreppet språkvård i traditionell bemärkelse – dvs. orden, grammatiken, ortografin, så måste man också hålla isär olika företeelser.

Så länge det rör sig om relativt lågfrekvent språkbruk i väl avgränsade språkgemenskaper kan man komma långt. Att standardisera och utveckla terminologi i tydligt urskiljbara fackspråk blir bara lättare och lättare med tilltagande datorisering – den som vill glädja sig över den svenska terminologins blomstring kan uppsöka webbplatsen www.rikstermbanken.se. Och det har visat sig fullt möjligt att lära svenska myndigheter att använda du-tilltal och avstå från *föranleda* och *bestrida* (Statskontoret 2001:18).

Namnvard är en gren av språkvården som kan nå synbara resultat. Namnval är en så ovanlig språkhandling liv att myndigheter klarar att övervaka den, oavsett om det är individer som väljer personnamn eller kommuner som väljer geografiska namn (t.ex. gatunamn). Det är inte önskvärt men vore helt genomförbart med en rigid personnamnspolitik. Det prövades i mitten av 1900-talet då man i fråga om efternamn i stort sett bara kunde byta till namn som var bildade efter ett mycket enhetligt mönster. Sverige befolkades av politikerna Rubbestad och Friggebo, artisterna Hedenbratt och Järegård, och hinderlöparna Tjörnebo, Tedenby och Gärderud. Namnen var lätt igenkännliga som ”tagna” under 1900-talet. Denna homogenisering är inte eftersträvansvärd i ett mångkulturellt samhälle där individen ges allt större utrymme att skapa sin identitet – om Norell och Danielsson vill skaffa sig internationellare framtoning och byta till Rapace och Leamo, så går det bra i dag. (Se Entzenberg och Brylla 2008.)

Däremot är det mycket svårt att styra högfrekvent språkbruk, särskilt om det har förankring i talet. Erik Wellander hade som sagt en helt dominerande position i svensk språkvård under ett par decennier. Två enskilda språkfrågor ansåg han vara så viktiga att han ägnade dem var sin liten bok: *Tilltalsordet Ni* 1935 och *Vi gå eller Vi går?* 1947. Den förra propagerade för allmänt niande, den senare för pluralböjda verb. Ingetdera försöket lyckades. (Den som vill invända och åberopa den s.k. du-reformen kring 1970 som exempel på lyckad språkstyrning har fel. Det var i allt väsentligt ingen reform utan en spontan utveckling. Se Teleman 2003:149–156.)

Också högfrekvent skriftspråksbruk är svårt att ändra. Att införa svenska stavningar av enstaka engelska lånord, *webb*, *dejt* och *hajpad*, brukar språkvårdare lyckas med; det är trots allt ord vi inte skriver så ofta. Men en generell stavningsreform vore antagligen omöjlig. Det prövades i Tyskland på 1990-talet, och de regelförändringar som föreslogs var mycket modesta (t.ex. att man skulle behålla alla tre konsonanterna i sammansättningar som *Brennessel*), men uppståndelsen blev så stor att reformen i allt väsentligt gick om intet (Johnson 2005).

Ett annat lärorikt exempel erbjuder Språkrådets *Svenska skrivregler*. Denna bok utkommer ungefär vart tionde år med rekommendationer om interpunktion, versalbruk, förkortningar, sär- och sammanskrivning m.m. I den senaste upplagan, från 2008, var den största

förändringen gentemot förra upplagan, från 2000, att Språkrådet rekommenderade begynnelseversal i politiska partiers namn: Socialdemokraterna, Moderaterna, Folkpartiet. Tidigare skrevs riksdagspartiernas namn med gemen begynnelsebokstav till skillnad från alla andra organisationsnamn; den nya rekommendationen innebär alltså ett förenklat regelverk. Den innebär också att partinamnsförkortningarna rimligen skrivs med (initial) versal (S), (M), (Fp). Så ser också praxis ut i svensk press sedan 2009. Men det krävdes åtskilliga möten och mycket diskuterande i Mediespråksgruppen, mediespråkvårdarnas samarbetsorgan (med versalt M), innan man kunde enas om nyordningen. Ungefär vid denna obetydliga fråga går alltså gränsen för genomförbara förändringar på systemnivå i det skrivna standardspråket som språkvården kan initiera. Det säger åtskilligt om standardspråkets stabilitet och språkvårdens handlingsutrymme.

Man kan alltså formulera en språkpolitikens och språkvårdens paradox: Verksamhetens syfte, i ett demokratiskt land, är att så många som möjligt ska ha möjlighet att hävda sig språkligt i så många kvalificerade sammanhang som möjligt, på så lika villkor som möjligt. Ju fler som gör detta, desto komplexare blir språksituationen och desto svårare blir det att ingripa i språkutvecklingen, både i språkval och i enskilda språkliga företeelser.

Detta är ju inte en beklaglig utveckling, den är önskvärd. Men den innebär att språkpolitikens mål och språkvårdens mål varken kan eller bör formuleras som att breda folkgrupper ska ändra sitt språkliga beteende. Snarast gäller motsatsen: breda folkgrupper ska ges vidgat utrymme för språk de själva utvecklar. Deras språkliga handlingsfrihet och medvetenhet ska stärkas. Det medför också ofrånkomligen förändringar i deras språkliga praxis, men det är inte språkpolitikens och språkvårdens uppgift att bestämma hur dessa förändringar ska te sig.

I detta perspektiv framstår inte heller förändringen från language planning-optimismen till language policy-försiktigheten som så nedslående. Den speglar en värld där läs- och skrivkunnigheten och de språkliga kommunikationsmöjligheterna ökat påtagligt för stora delar av jordens befolkning de senaste årtiondena.

Framtiden

Ska man bedöma vilken språkpolitisk riktning ett samhälle kommer att ta, kan man utgå från tre förhållanden: den språkliga praktiken, idéerna, dvs. både medvetet formulerad ideologi och mer diffusa attityder, samt lagar, förordningar och rekommendationer, alltså de uttryckliga språkpolitiska aktiviteterna (Spolsky 2004:5). Det första förhållandet är viktigast, det tredje – i enlighet med resonemanget ovan – minst viktigt. Hur ser den svenska språksituationen ut framöver med denna utgångspunkt?

Att spå om den framtida praktiken, alltså det dagliga språkbruket, är knappast en vetenskaplig uppgift, men politik kan inte bara bygga på vetenskap. Jag har i andra sammanhang försökt att peka ut några allmänna tendenser som präglar språkutvecklingen i dag och kommer att präglade den under lång tid framöver, vare sig man önskar det eller ej (Josephson 2004:49-114). Det är ganska enkla iakttagelser: mångspråkigheten (det finns kanske 200 modersmål i Sverige i dag), ökat bruk av engelskan inom många nyckelområden, visualiseringen av skriftspråket (text, bild och grafik kombineras till betydelsebärande enheter), intimiseringen av framför allt det offentliga språket, användning av tal- och skriftspråk på nya villkor (t.ex. twitter, sms och röstbrevlådor) och allt mer teknisk kommunikation.

Förändringarna leder till att de flesta svenskar ställs i allt fler språksituationer där de aktivt måste välja språk eller språkform. De ska anpassa sig till mediet, mottagaren och ämnet, och de ska låta sin identitet framträda. Språksamhället blir på det viset krångligare, även om språket, eller språken, inte blir det. Normbildningen blir också individuellare; vi får svårare att

förutsäga språkbruk utifrån traditionella sociala faktorer som geografisk hemvist, klass, ålder eller etnicitet.

Man ska dock inte överdriva den postmoderna fragmentariseringen. Med all säkerhet dominerar två språk det svenska samhället lång tid framöver: svenska och engelska. Även om språken i Sverige blir fler kommer en stor majoritet att ha svenska som förstaspråk i betydelsen sitt starkaste språk (jfr ovan om minoritetsspråkens relativa tillbakagång som modersmål). Det svenska standardspråket i skrift, så som det möter i tryckta skrifter, är också påfallande stabilt. Bara marginella förändringar i stavning, grammatik och ordval är att vänta i det stabila svenska standardspråket i skrift. Det är inte troligt att 2000-talets svenska skriftspråk genomgår en lika stor grammatisk förändring som 1900-talets avskaffande av de plurala verbformerna. De engelska lånorden ökar hela tiden, men åtminstone i tidningsspråk är ökningstakten i dag inte högre än för några årtionden sedan (Sandøy 2009) – andelen engelska lånord ligger på ca 0,7 procent; om ett par årtionden är den nog 1,5.

Språkrådet överlämnar varje år en omvärldsanalys till regeringen; den redovisar tendenser som har betydelse för svenskans, de fem minoritetsspråkens och det svenska teckenspråkets ställning. I 2008 års rapport summeras tre centrala problem:

”– Svenskan trängs undan av engelskan mer och mer som arbetsspråk inom några av samhällets nyckelområden.

– Undervisningen i svenska som andraspråk och för invandrare brister i status, kvalitetssäkring och kompetens.

– Rätten till modersmål behandlas styvmoderligt gentemot många invandrare och svenskar med utländsk bakgrund.” (Språkrådets omvärldsanalys 2008. S. 4)

Alla tre frågorna gäller mångspråkigheten på ett eller annat sätt. Det är ingen originell analys; den möter i nästan alla Europas stater i dag (utom de engelskspråkiga). De står inför två övergripande problem: nationalspråkets ställning i förhållande till engelska och de språkliga rättigheterna för dem som inte har nationalspråket eller ett officiellt minoritetsspråk som modersmål.

Är vi ideologiskt rustade att möta dessa problem? Vilka idéer om och attityder till språk är vanliga i Sverige? Det är inte helt lätt säga. Svensk språkideologi och svenska språkattityder är mestadels vagt artikulera och inte helt sammanhängande.

Det är mycket ovanligt att svenska politiker uttalar en djupare ideologisk syn på språkpolitiken – jag kan inte erinra mig ett enda exempel. Men försöker man läsa mellan raderna i ganska slumpvisa uttalanden, kan man med god vilja nog uttyda tre strömningar. Den första är 1800-talets nationalspråksidé, med rötter både i franska revolutionen tanke om ett enda språk på vilket medborgarna ska styra nationen, och i den tyska romantikens folksjäl. (Ja, ingen säger *folksjäl*, men vi talar om språkets roll för identiteten. Den andra är den funktionella språksyn som refererats ovan med Adolf Noreen och Esaias Tegnér d.y. som talesmän. Den tredje anknyter till mänskliga rättigheter, alltså språkliga rättigheter. Den tanken på språkliga rättigheter kom sent till Sverige, troligen via EU; den europeiska minoritetsspråksstadgan, som introducerade särskild språklagstiftning i Sverige, är ett tydligt utslag.

Riksdagens fyra språkpolitiska mål bär spår av alla tre idéerna. Det första och andra målet uttrycker nationalspråksidén. Det tredje målet har sina rötter i den funktionella normen. Det fjärde målet är ett rättighetsmål. Det är inte något fel på denna ideologiska eklecticism. Tvärtom: målen är genomtänkta och allsidiga; de ger goda utgångspunkter för en språkpolitik som siktar mot ett mångspråkigt Sverige med svenska som huvudspråk. Men det vore roligt om någon reflekterade över idéernas ursprung.

Vill man rota mer i svensk språkideologi kan man ta avstamp i tre, något förenklande motsättningar: social eller kulturell språkvård (t.ex. Josephson 2004), språk som kollektiv eller individuell tillgång (Melander 2006) och essentialism kontra konstruktivism (t.ex. Gal 2006).

Den sociala språkvården ser till språkbrukarna. Språkvårdens syfte är att bistå dem att hävda sig språkligt – på vilket språk det sker och hur detta språk ser ut är egentligen en underordnad fråga. Den kulturella språkvården ser till språket; det är ett gemensamt kulturarv som måste vårdas och föras vidare och som medborgarna har rätt att ta del av. I svensk språkvård blandas båda synsätten – den statliga språkvården sorterar under Kulturdepartementet, inte Social- eller Utbildningsdepartementet. Men vid en internationell jämförelse, särskilt med sydeuropeiska länder, blir det tydligt att det sociala inslaget är ovanligt starkt. Att rätten till modersmål, oavsett vilket språk det rör sig om, har en så relativt stark förankring i språkpolitiska mål och språklag är ett exempel på detta sociala tänkande. Den europeiska minoritetsspråkskonventionen är däremot i grunden en kulturell konvention. Målet är ytterst att bevara minoritetsspråken som ett europeiskt kulturarv, oavsett hur många som behöver dem för att klara sina dagliga kommunikativa behov.

Ser man språket som kollektiv tillgång blir det en viktig språkpolitisk uppgift att ombesörja att medborgarna kan delta i ett gemensamt språkligt utbyte. Sedan kan tonvikten alltefter smak läggas vid litteraturkanon, naturvetenskapliga facktexter på svenska eller bloggar. Är den individuella tillgången viktigare, blir det språkpolitiskt mer angeläget att hjälpa medborgare till individuella läsoplevelser, säkert skrivande i myndighetskontakter eller allmän uttrycksglädje.

Nidbilden av en essentialistisk språksyn, i dag ett skällsord bland språksociologer, innebär att man tar ett språk för något givet; svenskan har sin essens. Det kunde t.ex. vara distinktionerna mellan kort och långvokal och grav och akut accent, de många trekonsonantkombinationerna, beredskapen att alltid göra nya ord genom sammansättning, bestämda slutartikeln, den konstiga bisatsordföljden och andra säregenheter. Om någon talar svenska utan att använda ett eller flera av dessa drag så är det inte ”riktig” svenska. Nidbilden av konstruktivisten är lika fånig: svenskan omskapas och omkonstrueras oavbrutet i den mänskliga interaktionen, och ingen kan säga hur den ”egentligen” är. Ingen talar ju alldeles likt någon annan. Kanske finns inte svenskan utan endast språkande svenskar.

Språkpolitikern behöver dock betänka dessa nidbilder. En alltför essentialistisk språksyn riskerar att utestänga språkbrukare. En alltför konstruktivistisk språksyn riskerar att i relativismens namn alltid ge den starkare företräde. Språksociologer har talat om en motiverad ”strategisk essentialism” (Sally Boyd, föredrag oktober 2008) för att hävda en ringaktad varietet. Att framhålla att meänkieli är ett eget språk och inte något som flyter mellan svenska och finska eller att Rinkebysvenska är en dialekt och inte några olika drag ur ungdomsjargong och inläraarsvenska är exempel på denna strategi.

Det är alltså vanskligt att ringa in en officiell svensk språkideologi. Lika vanskligt är att karaktärisera attityder och mer eller mindre medvetna hållningar i språkfrågor bland svenskarna i allmänhet. Svenskarna har inga bestämda åsikter om språk; så kan man med viss överdrift sammanfatta resultaten av en del attitydundersökningar. I en visserligen numera över tio år gammal undersökning ställde Maria Wingstedt ett femtiotal språkattitydfrågor till drygt 300 svenskar (Wingstedt 1998). Av de tillfrågade instämde 97 procent i påståendet ”Det är mycket viktigt att kunna stava rätt”, men samtidigt instämde 46 procent i påståendet ”Ett och annat stavfel gör inte så mycket”. Hela 99 procent höll med om att ”Det vore synd om svenskan försvann”, vilket ska jämföras med att 46 procent instämde i att ”Det vore bra om alla i världen hade samma modersmål”. Wingstedt redovisar också flera andra motsägelsefulla resultat. Möjligen är åsikter som dessa förenliga, om man tänker igenom problemen mycket noga. Men den troliga tolkningen är att de tillfrågade helt enkelt inte

reflekterat så mycket över språkfrågor utan är beredda att instämma i det mesta som står i enkätformuläret bara det låter någorlunda vettigt.

Den tolkningen stämmer väl med de omfattande intervjuer om språkvårdsfrågor, framför allt engelska lånord, som Catharina Nyström Höög redovisar i en undersökning från 2005. Hon sammanfattar: ”Majoriteten av informanterna, enligt min bedömning, kan inte sägas ha någon attityd gentemot importord. De är i stället påverkbara, resonerar om frågan men kan lite om den och intar ingen konsekvent hållning” (2005:166). Om man anstränger sig kan man möjligen skönja att en svag tendens till funktionell språksyn förenar flertalet av de intervjuade (2005:166–67).

Den goda sidan av denna vaga hållning är möjligen att språkfrågor för flertalet svenskar är så pass lite laddade att de inte behöver hyckla. I en mycket intressant undersökning som leddes av språksociologen Tore Kristiansen i Köpenhamn jämfördes svenskars, danskars och norrmäns öppna och omedvetna attityder till engelska lånord – sådant låter sig göras med vad sociologerna kallar *matched guised-teknik* (Kristiansen, red. 2006). Danskarna sade att de var positiva till engelska lånord men framstod i undersökningen av omedvetna attityder som de mest negativa. Med norrmännen var det tvärtom: de sade sig vara negativa men visade sig positiva i *matched guised*-undersökningen. Svenskarna låg i båda fallen någonstans mittemellan. I undersökningen av öppna attityder reproducerar alltså alla tre nationaliteterna vad som anses vara den officiella språkvårdens hållning: norrmän avvisar lånord, danskar tar emot dem, svenskar lägger sig däremellan. Men de omedvetna attityderna går i Danmark och Norge på tvärs mot den officiella språkvården, till skillnad från Sverige. Det ger faktiskt svensk språkvård ett bättre utgångsläge.

Någon fullständig pastor Jansson är dock inte i svensken i språkfrågor. I vissa frågor bör det finnas ganska säkra preferenser. Exempelvis vågar man nog påstå att de flesta svenskar värderar svenska och engelska högt – de båda språk de kan uttrycka sig på – och är tämligen likgiltiga för andra. Oakes (2001) lät svenska respektive franska gymnasister uttala sig om de tyckte språk var vackra – ett bra sätt att indirekt mäta språks status. Svenskarna fick sätta poäng på svenska, engelska, samiska och arabiska, fransmännen på franska, engelska, bretonska och arabiska. Båda gymnasistgrupperna satte sina respektive nationalspråk lika högt; fransmän är alltså inte malligare över sitt språk än svenskar. Men svenskarna satte engelskan jämsides med svenskan i skönhet, medan fransmännen hade sin franska på mycket tydlig förstaplats. Och det var större avstånd mellan å ena sidan svenska och å andra sidan samiska och arabiska i Sverige än det var i Frankrike mellan franskan gentemot bretonskan och arabiskan.

Samtliga attitydundersökningar som refererats här har några år på nacken, och det är möjligt att det ökade språkintresset och den mer utvecklade offentliga debatten de senaste åren inneburit förändringar. Man kan erinra om språktestdebatten 2002 och framför allt om den stora debatten om kanon, förortssvenska och svenskundervisning våren 2006 (Milani 2007). Men jag tror att det i huvudsak varit krusningar på den massmediala ytan, och att de undersökningar som redovisar svenskarnas omedvetna syn fångat något väsentligt – det kongruerar som sagt med den vagt formulerade officiella ideologin.

Det är både negativt och positivt. Negativt därför att det försvårar skärpa och begreppsreda i den språkpolitiska debatten; en stor folkbildningsuppgift ligger framför det lilla fåtal som arbetar professionellt med språkpolitik och språkvård. Positivt därför att läsningarna i dessa frågor tycka vara få; de är t.ex. sällan partiskiljande. Öppenheten för nya synsätt och nya politiska initiativ borde vara rätt stor.

Därmed är jag tillbaka där denna artikel började, i den uttryckliga språkpolitiken. Kanske är det på denna punkt som den svenska språksituationen ändrat sig som mest de senaste tio åren – jag har i denna artikel långtifrån uppmärksammat statsmakternas alla språkpolitiska initiativ de senaste åren, t.ex. inte det omfattande utredningsarbetet kring olika

minoritetsspråk eller det svenska teckenspråket. I dag har Sverige språkpolitiska mål, ramlagar och konventioner, en språkmyndighet samt en väl utbyggd offentlig språkvård. Det är ett mycket bättre läge än 1997 när Marita Ulvskog gav Språknämnden ett uppdrag.

Samtidigt har vi som sagt svårt att se i vad mån denna språkpolitiska kraftsamling sätter spår i det svenska samhällets språkliga praktik eller språksyn. Inom utbildningsområdet är det ganska enkelt att överblicka läget: det går att ta fram siffror som visar exempelvis om fler eller färre elever får modersmålsundervisning (i andra språk än svenska) eller läser B-språk i gymnasiet. Med viss möda kan vi också få siffror på hur många doktorsavhandlingar som läggs fram på svenska och hur många av de engelskspråkiga som har svenskspråkig sammanfattning. Men vi kan inte veta i vad mån utvecklingen blivit en annan den språkpolitiska offensiven förutan. Det är sannerligen en komplicerad uppgift att avgöra om det språkliga handlingsutrymmet verkligen ökat för den vanlige medborgaren de senaste åren. Och även om så skett – hur mycket beror det på språkpolitiken?

En sammanfattning av en möjlig framtid kunde alltså lyda ungefär så här: vi kan se fram mot en mer komplex språksituation, där språken i sig inte blir svårare att hantera, men där individen dagligen ställs inför allt fler språkliga val, i stort och smått. För att den enskilda medborgaren inte ska hamna i svårigheter krävs antagligen att den utvecklar en större språklig medvetenhet och en mer genomtänkt språksyn än i dag. Att bistå i det arbetet är mycket allmänt sett språkvårdens och språkpolitikens övergripande uppgift. Lagar och förordningar har en viktig roll – både som symbolskapare och rent praktiskt för att garantera vissa rättigheter – men de är långt ifrån utvecklingens drivkraft.

Detta kunde tyckas nedslående för språkvårdaren eller språkpolitikern. Alls inte! Tvärtom är det beviset för att språkvårdaren och språkpolitikern har privilegiet att arbeta med det djupt mänskliga. Räckte lagar, förordningar och myndighetsrekommendationer för att språken skulle ta en annan riktning, vore det förfärligt. Det skulle betyda att vi levde i ett fullkomligt diktatoriskt samhälle, eller att människan var en torftig varelse eller att språken var något tämligen perifert i våra liv.

Så är det inte. Vårt dagliga talande, skrivande, lyssnande och läsande, i mycket små och mycket stora frågor, avgör språkens framtid. Det är den språkligt handlande människan som styr språken.

Litteratur

- Bloomfield, Leonard, (1933) 1935. *Language*. London: Allen & Unwin.
- Cooper, Robert L., 1989: *Language planning and social change*. Cambridge university press.
- Dorfman, Eugene, 1951: Review of Robert A. Hall, Leave your language alone! *The Modern Language Journal*. Vol. 35. Nr 1 (Jan. 1951). S. 77–78.
- Entzenberg, Sonja och Brylla, Eva, 2008: Från Ehrensträhle till Eaglewing. Om svenska personnamnsregler. *Språk i Norden 2008*. S. 35–44.
- Fishman, Joshua A., 2006: *Do not leave your language alone. The hidden status agendas within corpus planning in language policy*. New Jersey: Lawrence Erlbaum.
- Gal, Susan, 2006: Migration, minorities and multilingualism: Language ideologies in Europe. Clare Mar-Molinero och Patrick Stevenson, red., *Language, ideologies, policies and practices. Language and the future of Europe*. Palgrave, Macmillan. S. 13–27.
- Göransson, Bengt, 1985: Inledningsanförande. Sture Allén m.fl. utg., *Svenskans beskrivning 15*. Göteborgs universitet. S. 12–18.
- Hall, Robert A. Jr, 1950: *Leave your language alone!* New York: Ithaca..
- Haugen, Einar, 1966: *Language conflict and language planning*. Cambridge, Massachusetts: Harvard university press.

- Hyltenstam, Kenneth och Tuomela, Veli, 1996: Hemspråksundervisningen. Kenneth Hyltenstam, red., *Tvåspråkighet med förhinder? Invandrar- och minoritetsspråksundervisning i Sverige*. Lund: Studentlitteratur. S. 9–109.
- Hyltenstam, Kenneth, red., 1999: *Sveriges sju inhemska språk – ett minoritetsspråksperspektiv*. Lund: Studentlitteratur.
- Höög, Catharina Nyström, 2005: *Teamwork? Man kan lika gärna samarbeta. Svenska åsikter om importord*. *Moderne importord i språka i Norden*. 9. Oslo: Novus forlag.
- Janson, Tore, 1997: *Språken och historien*. Stockholm: Norstedts.
- Johnson, Sally, 2005: *Spelling trouble? Language, ideology and the reform of German orthography*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Josephson, Olle, 1996: Klipsk flicka läser nordiska språk vid Stockholms högskola eller Grammatik, social ingenjörskonst och språkvård. *Språket lever! Festskrift till Margareta Westman*. Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 80. Stockholm: Norstedts förlag. S. 129–136.
- Josephson, Olle, 2004: *Ju. Ifrågasatta självklarheter om svenskan, engelskan och alla andra språk i Sverige*. Stockholm: Norstedts akademiska förlag.
- Karlsson, Anna-Malin, 2006: *En arbetsdag i skriftsamhället. Ett etnografiskt perspektiv på skriftanvändning i vanliga yrken*. Skrifter utgivna av Språkrådet 2. Stockholm: Norstedts akademiska förlag.
- Kloss, Heinz, 1969: *Research possibilities on group bilingualism: a report*. Quebec: International center for research on bilingualism.
- Kristiansen, Tore, red., 2006: *Nordiske sprogholdninger. En masketest*. *Moderne importord i språka i Norden*. 5. Oslo: Novus forlag.
- Lindell, Lenny och Thorbjörnsson-Djerf, Kenneth, 2008: *Ordbok över svensk romani. Resandefolkets språk och sånger*. Stockholm: Podium förlag.
- Lindgren, Birgitta, 2007: Bertil Molde 1961–1985. *Nämnd, inte glömd. Historik över Nämnden för svensk språkvård och Svenska språknämnden 1944–2007*. Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 95. Stockholm. S. 101–115.
- Melander, Björn, 2006: Funktion eller kultur – vad ska svensk språkpolitik syfta till? *Språk i Norden 2006*. S. 43–56.
- Milani, Tommaso M., 2007: *Debating Swedish. Language politics and ideology in contemporary Sweden*. Ak. avh. Centrum för tvåspråkighetsforskning. Stockholms universitet.
- Milles, Karin, 2008: *Jämställt språk. En handbok i att skriva och tala jämställt*. Skrifter utarbetade av Språkrådet, Institutet för språk och folkminnen 5. Stockholm: Norstedts akademiska förlag.
- Molde, Bertil, 1971: Språkvården och språket. *Språkvård 1971/4*. Omtryckt i Bertil Molde, red., 1974, *Språkvårdsstudier*. Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 53. Stockholm Esselte studium. S. 1–22.
- Noreen, Adolf, (1885) 1912: Om språkriktighet. *Spridda studier*. Första samlingen. Stockholm: Hugo Gebers förlag. 2 uppl. S. 128–199.
- Noreen, Adolf, 1904: *Vårt språk. Nysvensk grammatik i utförlig framställning*. Femte bandet. Lund: C.W.K. Gleerups förlag.
- Oakes, Leigh, 2001: *Language and national identity. Comparing France and Sweden*. Impact: Studies in language and society 13. Amsterdam och Philadelphia: John Benjamins.
- Regeringens proposition 2005/06:2. *Bästa språket – en samlad svensk språkpolitik*.
- Regeringens proposition 2008/09:153. *Språk för alla – förslag till språklag*.
- Regeringens proposition 2008/09:158. *Från erkännande till egenmakt*.
- de Saussure, Ferdinand, (1916) 2007: *Cours de linguistique générale*. Publié par Charles Bally et Albert Séchehaye avec la collaboration de Albert Riedlinger. Paris: Payot.

- SOU 2002:27: *Mål i mun. Förslag till handlingsprogram för svenska språket.*
- SOU 2008:26: *Värna språken – förslag till språklag.*
- Sandøy, Helge, 2009: Sju nordiske språkkulturar. Korleis? Og korfor? *Språk i Norden 2009.* S. 153–172.
- Spolsky, Bernard, 2003: *Language policy.* Cambridge university press.
- Språkriktighetsboken*, 2005. Utarbetad av Svenska språknämnden. Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 93. Stockholm: Norstedts akademiska förlag.
- Språkrådets omvärldsanalys 2008.* Språkrådet, Institutet för språk och folkminnen.
- Statskontoret 2001:18 (Catharina Nyström): *På väg mot ett bättre myndighetspråk.*
- Svenska skrivregler.* 2008. Språkrådets skrifter 8. Stockholm: Liber.
- Svenska språknämndens förslag till handlingsprogram för att främja svenska språket. *Språkvård 1998/2.* S. 7–23
- Svenskt-romskt/arli-lexikon*, 2007. Språkrådet, Institutet för språk och folkminnen.
- Sveriges officiella minoritetsspråk.* 2003. Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 86. Stockholm: Norstedts ordbok.
- Tegnér, Esaias (1874), 1922: Språk och nationalitet. *Ur språkens värld. Tre uppsatser.* Stockholm: Albert Bonniers förlag. S. 95–164.
- Teleman, Ulf, 2002: *Ära, rikedom och reda. Svensk språkvård och språkpolitik under äldre nyare tid.* Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 85. Stockholm: Norstedts ordbok.
- Teleman, Ulf, 2003: *Tradis och funkis. Svensk språkvård och språkpolitik efter 1800.* Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 87. Stockholm: Norstedts ordbok.
- Teleman, Ulf, 2007: På väg mot nya uppgifter. *Nämnd, inte glömd. Historik över Nämnden för svensk språkvård och Svenska språknämnden 1944–2007.* Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 95. Stockholm. S. 65–76.
- Tauli, Valter, 1968: *Introduction to a theory of language planning.* Acta universitatis upsaliensis. Studia philologiae scandinavicae upsaliensia. 6. Uppsala.
- Wellander, Erik, 1935. *Tilltalsordet Ni.* Stockholm.
- Wellander, Erik, 1939: *Riktig svenska.* Stockholm: P.A. Norstedts och söner.
- Wellander, Erik, 1947: *Vi gå eller Vi går?* Skrifter utgivna av Nämnden för svensk språkvård 3. Stockholm.
- Westman, Margareta, 1990: Synpunkter på Erik Wellanders ”Riktig svenska” – dess inverkan på språkbruk och attityder. *Språk i Norden 1990.* S. 5–16.
- Vikør, Lars S., 2007 (1988): *Språkplanlegging. Prinsipp og praksis.* Oslo: Novus forlag. 3 uppl.
- Wingstedt, Maria, 1998: *Language ideologies and minority language policies in Sweden. Historical and contemporary perspectives.* Ak. avh. Centrum för tvåspråkighet. Stockholms universitet.

Summary

To Govern Languages. On the Possibilities and Limitations of Language Policy.

Sweden has a general language law since the 1th of July 2009. It states inter alia that Swedish is the principle language in Sweden, that public authorities have a particular responsibility for Swedish being used and developed, that the public authorities have a particular responsibility for protecting and promoting the five national minority languages and the Swedish sign language. The law also states that the public authorities are responsible for the individual's access to language: Swedish, national minority languages and other mother tongues. The law is the result of a long political process, starting in the late 1990s. It marks a breakthrough for a manifest, national language policy in Swedish political life.

The article discusses the possibilities and limitations of a national language policy and different opinions on the theme. It distinguishes between three attitudes towards language

planning and language policy: “leave your language alone”, language planning as a forceful tool for social engineering – an attitude particularly strong in the international debate the decades after World War II – and a sceptical notion, common today, that language policy has a limited influence on linguistic practice. However, the optimistic language planning ideology never went very strong in Sweden, which may surprise considering that social engineering was a widely accepted concept in many social contexts.

A paradox of language policy in today’s society is formulated: The goal of the policies is to get every citizen capable to assert oneself linguistically in as many speech and writing situations as possible. The more this is done, the more diversified patterns of communication will arise, thus the more difficult it will be to public authorities to govern the speech community.

The latter part of the article concerns the present language situation in Sweden. The linguistic practice is characterized by the same tendencies as in other European countries: the risk of the national language(s) losing key domains to English, the rise of a multilingual society, in Sweden with something in between 150 and 200 different languages as mother tongues, the growth of computer mediated communication, intimisation of the language of public life. In spite of the new laws, ideological thinking on language policy is weak in Sweden, mixing in a somewhat unreflected way the ideas of a national language from the French revolution and German romanticism, with the notions of linguistic rights and social engineering. Surveys of linguistic attitudes report a fairly inconsistent and unconcerned thinking among Swedish people in general. Language policy does not seem to be a very hot topic. In this context, it is hard to say what will be the outcome of the intensified national language policy. The daily linguistic practice of the Swedish citizens will decide.

Address of Author

Olle Josephson

Institutionen för nordiska språk

Stockholms universitet

106 91 Stockholms

E-post: Olle.Josephson@nordiska.su.se